

Оренчак О. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов
Міжнародного гуманітарного університету

РОМАНИ О. ГАКСЛІ «ЯКИЙ ЧУДЕСНИЙ СВІТ НОВИЙ!» ТА В. ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»: ТИПОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Анотація. У статті аналізується типологічний дискурс відомих творів світової літератури: англійського письменника Олдоса Гакслі й українського прозаїка Володимира Винниченка. Безпосереднім об'єктом дослідження є романи «Який чудесний світ новий!» та «Сонячна машина». На нашу думку, типологічний дискурс обох романів заслуговує на увагу в аспекті художнього втілення жанрів утопії й антиутопії та синтезу жанрів.

У статті акцентується увага на тому, що українська й англійська література на початку ХХ століття поступово опанували жанр утопії й антиутопії, підпорядковували закони цих відомих уже світовій літературі жанрів запити часу, у якому вони творили. Жанр фантастики був новим для української літератури, тому В. Винниченко вперше створив соціально-утопічний роман з елементами пригодницького і детективного жанрів. Олдос Гакслі – письменник, творчість якого протягом низки десятиліть сприймалася у світовій критиці як своєрідний індикатор провідних тенденцій розвитку західної літератури, створив світовий шедевр на тлі західноєвропейських традицій. Авторка наголошує на тому, що В. Винниченка й О. Гакслі споріднює наскрізна думка про те, що очікуватиме людство в прийдешньому майбутньому, якщо людська свобода втратить свою цінність, натомість життя та безсвідоме існування набудуть рівноцінного значення.

З огляду на зазначене вище, у дослідженні приділяється увага не лише тому, що ці два романи є жорсткою критикою створених ними світів чи сучасних письменникам суспільств, а взагалі людства як такого. Людства, що прагне створити світ ідеальний, світ для кожного і водночас рівний для всіх.

У статті авторка доходить висновку, що за своєю жанровою приналежністю романи «Сонячна машина» В. Винниченка та «Який чудесний світ новий!» О. Гакслі належать до антиутопій, лише з тією відмінністю, що роман першого автора синтезує риси утопії й антиутопії. Простежуємо типологічні риси схожості насамперед на жанровому й ідейно-тематичному рівнях – залежності людства від див наукового прогресу.

Ключові слова: утопія, антиутопія, типологічний дискурс, проблематика.

Постановка проблеми. Актуальність проблем, пов'язаних із дослідженням типологічних аспектів функціонування світових літератур, на нашу думку, не може викликати сумнівів. Останнім часом стрімко розвивається така наука, як компаративістика, у якій особливого інтересу набувають дослідження компаративних дискурсів. Представниками цього методу виступили О. Веселовський, В. Жирмунський, Д. Дюринин,

М. Алексєєв й інші. Типологічний метод передбачає зіставлення однорідних чи близьких за своїм характером літературних фактів і явищ у різних національних літературах.

Під час розгляду проблеми типологічного дискурсу романів англійського класика Олдоса Гакслі й українського письменника початку ХХ ст. В. Винниченка ми зосереджуємо увагу на жанровій та ідейно-художній взаємодії романів «Який чудесний світ новий!» та «Сонячна машина». Типологія обох романів спостерігається в дискурсивному наповненні жанрових модифікацій «утопія – антиутопія» та проблемному векторі сюжетної й образної системи творів. Роздуми над суспільним устроєм та можливістю людини створити ідеальне суспільство покликали до життя низку філософських та художніх спроб витворення таких художніх світів, які б викликали роздуми над вічними проблемами життя людини в суспільстві. Тим самим такі твори забезпечили собі вічне існування впродовж віків та зберігають свою актуальність донині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування жанрів утопії й антиутопії у світовій літературі не залишилося без уваги з боку дослідників. Натепер ми маємо сотні досліджень у вітчизняній та закордонній науковій думці. Інтернаціональність цієї філософсько-художньої теми викликала чи не найактивнішу літературознавчу рецепцію. Особливості проблем утопії й антиутопії, романів «Сонячна машина» Володимира Винниченка і «Який чудесний світ новий!» О. Гакслі досліджували багато науковців, серед яких О. Білецький, Т. Гундорова, М. Жулинський, М. Зеров, Ю. Латинін, О. Лазаренко, В. Панченко, Г. Сиваченко, М. Співак, П. Федченко, В. Шестаков, А. Шишкін; літературознавці з діаспори: Д. Гусар-Струк, Є. Лащик, І. Лисяк-Рудницький, Л. Онишкевич-Залеська, М. Павлишин, С. Погорілий, В. Чапленко й інші. У зарубіжному літературознавстві постать О. Гакслі досліджували Е.-В. Burgum, Р. Firshow, Н.-Н. Watts та інші. Спираючись на особливості втілення жанрових рис утопії чи антиутопії в обох романах, дослідники лише зрідка вбачали типологічні риси цих настільки віддалених, як і рівно близьких художніх творів. На наш погляд, такий аспект додає актуальності нашій науковій розвідці.

Мета статті полягає в дослідженні компаративного дискурсу романів «Сонячна машина» та «Який чудесний світ новий!» у контексті типологічних вимірів жанру антиутопії.

Виклад основного матеріалу. Олдос Гакслі – ключова фігура у світовій літературі ХХ ст., уже визнаний класик англійської літератури. Світова критика сприймала постать англійського письменника та його творчість як певну рефлексію

провідних тенденцій розвитку західноєвропейської літератури, подекуди – суспільної думки взагалі. Його творчості присвячувалося чимало праць, у яких науковці прагнули дошукатися правдивих речей, не позбавляючи автора і численних докорів, заперечували його як культурне явище, або ж розглядали як явище негативне: так, зокрема, американський дослідник Е. Бургум схильний був розглядати творчість О. Гасклі як суто негативне явище, закидав авторові приховану мізантропію з різним ступенем майстерності в різних творах, але водночас не приховував свого захоплення талантом О. Гасклі як явищем визначним, а тому і небезпечним [1]. З огляду на всю широту охоплення творчості О. Гасклі у світовому літературознавстві, його роман «Який чудесний світ новий!» значно рідше згадується в типологічному дискурсі інших відомих антиутопічних творів, зокрема, як-от «1984» Дж. Оруелла та «451° за Фаренгейтом» Р. Бредбері.

Володимир Винниченко – відомий український письменник початку ХХ ст., по суті сучасник англійського письменника. Першим в українській літературі поч. ХХ ст. створив соціально-утопічний і фантастичний роман з елементами пригодницького і детективного жанрів. На думку дослідників, цьому твору не бракує вад і хиб, але він став, як і роман О. Гасклі, новим і оригінальним явищем світової літератури. Романи «Сонячна машина» (1928 р.) та «Який чудесний світ новий!» («Brave New World», 1932 р.) порушують низку спільних філософських, морально-етичних та суспільно-політичних проблем; майстерно моделюють проблеми «я» і «ми», соціальних груп, класових суспільств, етичного та морального аспектів, біологічних інстинктів. Новаторство англійського й українського письменників знаходить своє втілення в гострих сюжетах, що інтригують, на кшталт пригодницьких чи фантастичних романів, у незвичайних висвітленнях людських характерів, думок і вчинків героїв, в ідейно-художньому наповненні змісту творів складними символами, специфічним хронотопом, що, безсумнівно, додає творам емоційного забарвлення. В. Винниченко присвятив роман своїй Сонячній Україні, а О. Гасклі зумів піднести до світових масштабів.

В. Винниченка й О. Гасклі споріднює наскрізна думка про те, що відбуватиметься з людським співтовариством, коли суспільство відмовляється від свободи, ставить життя і безсвідоме існування в один ряд. На нашу думку, антиутопія як жанр уперше запропонувала саме таке трактування проблеми суспільного та людського взаємоіснування. Для митців такого масштабу, як В. Винниченко й О. Гасклі, такі закономірності були очевидними. Антиутопія не сприймає інтуїтивне як основоположне, а вимагає побіжно і точного розрахунку, своєрідної математичної точності, що набуде згодом чіткого засвоєння у класичних антиутопічних творах другої половини ХХ ст.

Початок ХХ ст. був часом активного засвоєння жанру соціальної утопії в різних літературах із домінуванням певної «подвійності» утопічної свідомості в людському гуманізмі, що стало передумовою формування свідомості антиутопічної. З огляду на подвійну природу утопії з'явилася деяка розмитість антиутопічного жанру. За самим визначенням, «антиутопія (або негативна утопія) – зображення в художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством для його «поліпшення», певних, часто принагідних соціальних ідеалів» [2, с. 48]. Жанр антиутопії виникає не лише з негативно забарвленого опису можливого майбутнього, а саме з концеп-

ції контрасту з утопією, тобто зображення суспільства, що на перший погляд здається досконалим, щасливим, а з іншого боку – негативним. Свого часу дослідником В.-Г. Браунінгом було здійснено спробу визначити конкретні риси антиутопії, якими ми й будемо керуватися в жанровій типології. На його думку, антиутопії притаманні: «1) проєкція на уявне суспільство тих рис сучасного автору суспільства, які викликають його найбільше неприйняття; 2) розташування антиутопічного світу на відстані – у просторі або в часі; 3) опис характерних для антиутопічного суспільства негативних рис таким чином, щоб виникало відчуття кошмару» [3, с. 48]. Проте часто твори антиутопічного жанру містять і риси утопії чи навпаки. Такими можна вважати твори О. Гасклі («Який чудесний світ новий!», «Острів»), Дж. Оруела («1984»), Р. Бредбері («451° за Фарингейтом») та В. Винниченка («Сонячна машина»).

Неможливо повністю визначити «Сонячну машину» В. Винниченка лише як утопію чи лише як антиутопію. Розглянемо це докладніше: суспільство, представлене автором на початку роману, згідно із класифікацією В.-Г. Браунінга, класове, поділене на тих, хто керує суспільством, і на тих, ким керують, і воно наділене негативними рисами «уседозволеності», розкоші для одних та простого, невибагливого існування інших. Також, за другим пунктом, ми не знаємо точно, де знаходиться ця країна, який це час. Щодо третього пункту – є суперечки: дане суспільство справді справляє негативне враження. Тож початок роману, перша частина, справді є антиутопічною, а що ж тоді до другої? Неоднозначність «Сонячної машини» призвела до суперечки літературознавців. М. Зеров, зокрема, уважав цей роман утопією, Г. Сиваченко впевнено називала його антиутопією, інші ж знаходили тут складну синтетичну єдність «утопія – антиутопія» чи ладні були не помічати тут жодних рис утопії.

На думку Г. Сиваченко, елементи соціальної критики, що втілені в романі в перемозі Сонячної машини та в її функціонуванні, варто ототожнювати з антиутопізмом, саме із цих позицій відносити роман до антиутопії [4, с. 45–46]. На нашу думку, у романі відсутня авторська модель ідеального суспільного ладу, оскільки проєкт убачався авторові лише накресленим, але не реалістичним. Тож фінал створення нового суспільства чи ідеології деякою мірою залишився відкритим.

Осмилюючи традиційні уявлення людства про технічний прогрес як рушійну силу цивілізаційного поступу, окремі дослідники спираються у своїй «технічній концепції» на спробу автора створити такий механізм, який би зробив людство повноцінно щасливим. Л. Сенік зробив спробу трактувати основну ідею письменника «як віру у вирішальне значення техніки для прогресу людства» [5, с. 553]. Водночас ««Сонячна машина» розглядається як символ науково-технічного прогресу. Але ж не сам винахід привів до щасливого завершення історії. Це засвідчує картина розкладу суспільства відразу після його перемоги» [5, с. 553]. Після того, як винахід доктора Рудольфа став широко відомим та доступним кожному, суспільство просто розпалося. Адже кожен працював, щоби було на що жити, а винахід стер усі правила. Усі почали жити у своє задоволення. Це так звана утопія, до якої завжди прагнули і прагнуть люди, але, яка насмішка долі, коли утопія перетворюється на жах: ніщо не працює, ніхто і нічого не прагне. Суцільне розчарування.

Отже, «Сонячну машину» Володимира Винниченка можна розглядати як антиутопічний роман з елементами утопії. Оскільки автор поєднав, здається, непоєднані риси, без них

неможливо було б охарактеризувати створений світ тією мірою, якою її зобразив автор, тому не можна однозначно вважати цей роман антиутопією чи утопією.

Що ж до роману Олдоса Гакслі, то сам автор писав, що «Який чудесний світ новий!» став полемічною відповіддю на запропоновану Г. Уеллсом у романі «Люди як боги» модель ідеального «наукового» суспільства: «Я пишу роман про майбутнє – про «чудовий новий світ», про жах уеллсівської утопії і про бунт проти неї» [6, с. 53]. І пізніше знову в романі «Який чудесний світ новий!» О. Гакслі відзначає, що темою книги є не сам прогрес науки, а те, як цей прогрес впливає на особистість людини. Порівняно з іншими творами антиутопістів роман О. Гакслі вирізняє матеріальне благополуччя світу, не помилкове, фальсифіковане багатство, як у Дж. Оруелла в «1984», де душевні страждання людини тісно пов'язані з її добробутом, а справді абсолютний достаток, що зрештою призводить до деградації особистості. Людина як особистість – ось головний об'єкт аналізу О. Гакслі. І «Який чудесний світ новий!» більш, ніж інші твори цього жанру, актуальний саме завдяки такому акценту на стан людської душі. У світі «безвибірною» конвеєрного існування і настільки ж примітивний механізм фізіології; вільна, природна людина – така ж екзотична розвага для натовпу «запрограмованих» інтелектуалів. Тобто роман О. Гакслі можна сміливо вважати технічною антиутопією.

Роман В. Винниченка «Сонячна машина» написаний автором в еміграції (1921–1925 рр.) та став своєрідним підсумком життєвого досвіду, пережитих буремних революційних подій та переоцінки власних ідеологічних поглядів автора. Творчий задум В. Винниченка зводився не до того, щоб створити утопічну реальність, а до того, щоб, по-перше: дати картину найтипівших вад імперіалістичного світу, де необмежено владарює капітал (панівна верхівка, хабарництво, уседозволеність для одних та тяжке, трудове існування для інших), по-друге, узагальнено відтворити характер протистоянь між панівними колами, по-третє, показати один із можливих та ефективних засобів суспільних перетворень, пов'язаних із технічним прогресом [7, с. 611–613]. Як ми вже зазначали, основну ідею письменника також пов'язували з вірою «у вирішальне значення техніки для прогресу людства» [5, с. 553]. Символом науково-технічного прогресу вважається сама Сонячна машина, що здатна морально оновити людську спільноту. Водночас Сонячна машина констатує соціалістичну дійсність – «хто робить, той і їсть!», адже хліб добувається з людського поту. Утім, чи дає автор нам сподівання на щасливий кінець? Чи здатна машина створити щасливе суспільство? Автор дає однозначну відповідь: навпаки, людство здатне морально оновлюватися та створювати досконалі машини.

Переосмислення ірраціонального бажання людства працювати, що призвело до створення нового суспільства, поступово спричиняє відходження автора від його початкової соціалістичної моделі існування людства. В. Винниченко починає створювати морально-етичну, нову універсальну теорію. Моральне вдосконалення людей є лише важливою запорукою оновлення суспільства. Роман «Сонячна машина» став авторською моделлю утопічного суспільства через моральне вдосконалення людей. Адже автор і в особистому житті намагався дотримуватися вимог утопічного вчення про конкордизм.

Суспільство ж в О. Гакслі живе за принципом «розділяй та володарюй»: кожна людина народжується вже із приналеж-

ністю до певного класу (таких класів велика кількість у «чудесному новому світі» – «альфа», «бета», «гамма», «дельта» і далі за алфавітом – аж до «епсилонів»). О. Гакслі під час створення моделі майбутнього «чудесного нового світу» синтезував такі риси «казарменого соціалізму», що найбільш яскраво ліквідували самобутність людини. Однак О. Гакслі вважав «усікання» особистості до розмірів, підвладних пізнанню та програмуванню, не просто приналежністю якоїсь окремої соціальної системи, а закономірним підсумком наукового детермінування світу. «Чудесний новий світ» – ось те єдине, до чого може дійти людство на шляху «наукової» перебудови власного буття. Це світ, у якому всі людські бажання зумовлені заздалегідь: ті, які суспільство може задовольнити, – задовольняються, а нездійсненні «знімаються» ще до народження завдяки відповідній «генетичній політиці» у пробірках, з яких виводиться «населення». «Не існує цивілізації без стабільності. Не існує соціальної стабільності без індивідуальної <...> Звідси і головна мета: всі форми індивідуального життя <...> повинні бути суворо регламентовані. Думки, вчинки і почуття людей повинні бути ідентичні, навіть найпотаємніші бажання одного повинні збігатися з бажаннями мільйонів інших. Будь-яке порушення ідентичності веде до порушення стабільності, загрожує всьому суспільству» [8, с. 182], – така правда «чудесного нового світу». Ось як цю правду висловлює Верховний Контролер: «Всі щасливі. Всі отримують те, чого хочуть, і ніхто ніколи не хоче того, чого він не може отримати. Вони забезпечені, вони в безпеці, вони ніколи не хворіють, вони не бояться смерті, а їм не докучають батьки і матері, і в них немає дружин, дітей і коханих, немає того, що може призвести до сильних переживань. Ми адаптуємо їх, і після цього вони не можуть вести себе інакше, ніж так, як їм слід» [8, с. 257]. У цій промові і вся правда про жахіття такого технічного суспільства, де «гармонія» між людиною і суспільством досягається через навмисне знищення в людині всіх тих інтелектуальних або емоційних потенцій, які не будуть потрібні для її існування і «функціонування».

Висновки. Отже, за своєю жанровою приналежністю романи «Сонячна машина» В. Винниченка та «Який чудесний світ новий!» Олдоса Гакслі належать до антиутопій, лише з тією відмінністю, що роман першого автора має й утопічні риси. Простежуємо типологічні риси схожості насамперед на жанровому й ідейно-тематичному рівнях – залежності людства від див наукового прогресу. В обох випадках – це романи-застереження від спокуси створення технічного суспільства, позбавленого людської самоцінності та віри в людські можливості, зі штучно насадженою соціально-економічною рівністю.

Література:

1. Burgum E.-B. Aldous Huxley and his "Dying Swan". The Novel and the World's Dilemma / E.-B. Burgum New York : Oxford University Press, 1947.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
3. Browning W.-G. Toward a Set of Standards for Antiutopian Fiction. *Cithara*. 1970. № 10. P. 18–32.
4. Сиваченко Г. «Сонячна машина» В. Винниченка і роман-антиутопія ХХ сторіччя. *Слово і час*. 1994. № 1. С. 42–47.
5. Сенік Л. Перший український утопічний роман. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1998. Вип. 5. С. 549–559.

6. Хаксли О. Антиутопии XX века. Москва : Книжная палата, 1989. 249 с.
7. Федченко П. Соціальна фантастика Володимира Винниченка. *Сонячна машина* / В. Винниченко. Київ : Дніпро, 1989. С. 611–618.
8. Хаксли О. О дивный новый мир. Москва : Тера – книжный клуб, 2002. 620 с.

Orenchak O. Novels of O. Huxley “Brave New World” and V. Vynnychenko “Solar Machine”: typological discourse

Summary. The article analyzes the typological discourse of famous works of world literature: the English writer of Oldos Huxley and a Ukrainian prose writer Vladimir Vynnychenko. The direct object of research are the novels “Brave New World” and “Solar Machine”. In our opinion, the typological discourse of both novels deserves attention in the aspect of the artistic embodiment of the genres of utopia and antiutopia and the syntheses of genres.

The article emphasizes attention to the fact that Ukrainian and English literature at the beginning of the XX century gradually had been assimilated the genre of utopia and antiutopia, overriding the rules of these famous years of the genres to the request time, in which they created. The genre of science fiction was new for Ukrainian literature, therefore Vynnychenko created a socio-utopian novel with

elements of adventure and detective novels for the first time. Oldos Huxley – a writer whose creativity during a number of decades was perceived in world criticism as a kind of indicator of leading trends in the development of Western literature, created a world masterpiece on the background of Western European traditions. The author emphasizes that Vynnychenko and Huxley relate to the thoughts about what humanity will expect in the coming future, if human freedom will lose its value, instead of life and unexplored existence will be equivalent.

In view of the above, the research pays attention not only to the study that these two novels are a harsh criticism of them created by worlds or modern writers of societies, but in general mankind as such. Humanity that seeks to create a world is perfect, the world for everyone and at the same time equal for everyone.

In the article, the author comes to the conclusion that by its genre affiliation the Vynnychenko’s novel “Solar Machine” and O. Huxley’s “Brave New World” belong to antiutopia, only with the difference that the novel of the first author synthesizes the traits of utopia and antiutopia. Typological features of similarities are traced primarily on the genre and ideological levels – the dependence of mankind from wonders of scientific progress.

Key words: utopia, antiutopia, typological discourse, problems.